

Світлана Бородіца

**ЖАНРОВІ ПАРАЛЕЛІ У РОМАНАХ «ВОЛИНЬ» УЛАСА
САМЧУКА І «СЕЛЯНИ» ВЛАДИСЛАВА РЕЙМОНТА**Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

Проаналізовано глибокі зв'язки великої прози У. Самчука з романними концепціями польських прозаїків, зокрема В. Реймонта. Стверджується, що У. Самчук є творцем національного епічного роману, мистецький доробок якого утвердив шлях української прози до панорамних, широкомасштабних епічних форм, підняв український роман на рівень класичної європейської прози.

Улас Самчук є однією з найзначніших постатей української літератури ХХ ст., що органічно ввійшов у літературний процес тієї доби із своїми важливими естетичними відкриттями. Західноукраїнський прозаїк є носієм романного монотипу — своєрідної індивідуальної, рухливої структури: він творить свій жанровий інваріант роману на перетині тенденцій, успадкованих від реалізму, і нових перспектив у галузі форми. Його соціальний роман став значним кроком у реалістичному відображенні життя суспільства і мав новаторське значення. Правдиво і широко змальовуючи життя різних соціальних верств початку ХХ ст., окреслюючи картину життя в цілому, У. Самчук у кожному романі намагається знайти і побудувати такий сюжет, який би допоміг йому об'єднати в єдине ціле окремі сцени і епізоди. У проблемному багатоголосі романів У. Самчука можна виділити чітко вибудовану композиційну конструкцію, що скріплює нарацію і визначає його жанрову єдність романних форм. Внаслідок тривалих і наполегливих пошуків власної поетики і зображальної точки зору роман У. Самчука відкрив нові можливості в галузі форми, вирішував нові проблеми, щоб знайти та досягнути найглибші виміри духовного світу людини. Попри це велика проза письменника виявляє всі труднощі процесу «народження» нової художньої форми українського роману, що повно і виразно подавав би соціальний, історичний і психологічний аналіз тогочасного суспільства і всієї бурхливої доби.

Розробляючи концепцію даного жанру, письменник використовував досвід західноєвропейського роману, зокрема досягнення О. Бальзака, Ф. Стендаля, Ч. Дікенса, В. Теккерея, які

створили нову школу роману, що базується на органічному синтезі реалістичного способу соціального спостереження і різнобічного зображення психологічних проблем людини, пов'язаних з пошуками відповідей на «вічні» життєво важливі питання про мету і зміст існування. Саме цю форму «класичної» прози межі XIX-XX ст. знаходимо в творчості У. Самчука. Його романний монотип поєднує, на перший погляд, дуже різномірні елементи: публіцистичну емоційність і постійну увагу до художньої форми висловлювань, всебічний аналіз соціальної дійсності, актуальну суспільну проблематику і використання художніх конструкцій, що мають романтичне коріння чи постали під впливом романтичної техніки (індивідуальні трагедії, нерозділене кохання, бунт проти дійсності, ідеалізація героїв та минулого і т.д.). Лінії цих реалістичних, часом романтичних чи навіть натуралістичних інспірацій перебувають між собою в тісному переплетенні, неповторній трансформації, визначаючи структуру епічної цілісності в художній системі У. Самчука. На шляхах такого синтезу і виникає його епос. Уже сама напружена історична ситуація початку XX ст. зумовила широку епічність роману У. Самчука. З іншого боку, поява панорамних епічних романів, зокрема романів-епопей, у творчому доробку митця – явище закономірне, оскільки він – письменник значного епічного розмаху, що по-новому поставив і намагався вирішити одну з основних проблем поетики роману. А це надало внутрішньої динаміки та об'ємності його творам.

Вирішуючи основоположне питання про співвідношення людина – суспільство, людина – історія, про взаємозв'язки між історичною необхідністю і людською моральністю, У. Самчук будував колізії напруженого драматизму історії, коли вона ніби спресовує, концентрує атмосферу навколо особистості і в ній. У зіткненні людини з історією роман У. Самчука віднайшов самотутні психологічні образи і основний соціально-психологічний конфлікт, на основі якого він зміг створити специфічний національно-неповторний світ. Романні форми митця стали своєрідною призмою, через яку переломлюються важливі процеси, що відбувалися в західноукраїнській художній прозі на її шляху до епічної зрілості, до великих епічних форм, до масштабного соціально-психологічного роману.

Свою високохудожньою великою прозою, важливими естетичними відкриттями і оригінальними знахідками У. Самчук

сприяв і забезпечував перетворення української «літератури в собі» в «літературу для світу», активізувавши процес її енергійного вклюднення в загальноєвропейський літературний розвиток.

Осмислюючи проблему традицій у великій прозі У. Самчука, відзначимо його глибокі зв'язки з романними концепціями польських прозаїків М. Конопніцької, Ю. Крашевського, Е. Ожешко, Б. Пруса, Г. Сенкевича та ін. Критичний і ґрунтовний підхід до нового матеріалу вимагав пошуків його втілення, своєрідної жанрової моделі. Зрозуміло, що очевидні зміни в тематиці і еволюція філософського змісту твору, зміни в самій реалістичній прозі виражались як у романній формі, так і в композиційній, наративній структурах.

Розгляд західноєвропейської традиції та новоутворень у жанрі роману, дотичних до великої прози У. Самчука, пояснюється значним їх впливом на творчість західноукраїнських письменників початку та середини ХХ ст. Проте, шукаючи адекватну структуру роману, вітчизняні прозаїки трансформували на національному ґрунті усталені традиції та новітні досягнення у цій галузі і творили роман з «української точки зору», як І. Франко. Її спостерігаємо і в творчості У. Самчука, що продемонстрував тонке вміння читати людські душі і відтворювати складні реалії навколишньої дійсності у бездоганних романних формах.

У. Самчук і В. Реймонт – письменники-аналітики, які намагались проникнути до глибин народного буття, осягнути його приховані основи, розкрити докорінні суперечності національного життя: від історичних деформацій до руйнування сімейних зв'язків, від складних суспільних конфліктів до роздвоєння людської свідомості. Досліджуючи проблему «людина і суспільство», письменники вміло поєднали площини життя героя і народу, а реалістичну картину тогочасної дійсності подали у всій повноті й цілісності.

Так, помітний суттєвий зв'язок «Волині» із «Селянами» (1904-1909) Владислава Реймонта, зокрема структурно близькі образи Матвія Довбенка і Мацея Борини, в основі яких простежується специфічна міфотворча тенденція. В У. Самчука, як і в польського митця, міфологічний підхід детермінував структуру образу героя: міфологічне моделювання реалізується шляхом переходу від соціальної панорами села до апофеозу духовних цінностей, які визначають споконвічне буття представників традиційного порядку світу. У. Самчук розширив концепцію особистості В. Реймонта: у

центрі його обсервації – «селянський герой в обставинах, які змушують до боротьби, до тої засадничої, основної боротьби, яка має... визначення боротьби за існування» [4, 339]. Західноукраїнський романіст зводить воедино всю сукупність обставин, в яких діє герой, щоб показати внутрішні протиріччя, розшарування, проаналізувати думку в плутанині історичних, ідеологічних, життєвих суперечностей і конфліктів. Образ Матвія наповнений внутрішнім рухом, неперервним розвитком і самовдосконаленням, глибоким духовним життям.

Традиції В. Реймонта живуть у романі-епопеї «Волинь» не тільки в складній формулі самотнього і монументального характеру «володаря землі і всього сущого на ній» – Матвія Довбенка. З ними пов'язана внутрішня творча близькість У. Самчука у створенні реалістичної картини села з його соціальною структурою, індивідуальною ієрархією і системою критеріїв, у зображенні внутрішнього життя, що підпорядковується ритму польових робіт, побутових ритуалів, звичаїв. У. Самчук услід за В. Реймонтом використав імпресіоністичну техніку, розширивши поле психологічного аналізу. У «Селянах» об'єктивний наратор трансформується в імпресіоністичного «провідного героя» (М. Гловінський), що перетворює дійсність у проекцію психіки персонажа. Це мистецтво відтворення психічних глибин душі засвоїв У. Самчук.

У романі-епопеї «Волинь» природа є каталізатором індивідуальних душевних процесів. Вона фіксує як стани внутрішньої дисгармонії, невпевненості, так і стабільність, впорядкованість внутрішнього світу героя: «Сяє десь у траві – коники-стрибунці бризкають довкола, дзижчать мухи, поволі побринькує череватий джміль. Дивні думки тиснуться в дитячу голову, а не так думки, як почуття. Якось тут так радісно, так шириться маленька душа, стільки родиться щастя. Ні, він ніколи, ніколи не перестане любити життя. Болюче, розкішне, соковите!» [3, 146]. Опис природи у митця – картина великої внутрішньої напруги, де переливи кольорів, звуків зливаються з потоками емоцій. Зіткнення суб'єктивного «Я» із зовнішньою дійсністю розкриває приховані таємниці душі та філософські істини. Пейзаж наповнюється почуттями і настроями героя, психологізується.

Внутрішній монолог, що демонструє особистість у усвідомленому чи несвідомому русі, У. Самчук часто передає у невласне прямій

мові, яка є складовою наративної структури роману-епопеї. Через двоплановість висловлювання, зберігаючи ритм думки персонажа, автор відтворює чіткість, емоційну насиченість його мови і по-своєму відтінює її структуру. Письменник не обмежується показом результатів психічного процесу, а досліджує сам процес, його зародження і розвиток, цікавиться швидкоплинними та інтенсивними психічними явищами. Тому введення внутрішнього монологу мотивується психологічною необхідністю, «об'єктивною реальністю» випадку, моментом, що зображується.

Пейзаж У. Самчука – просторово точний, ощадний, не перенасичений метафорами та епітетами, як в народному епосі, де немає розлогих описів природи. Він, як і в В. Реймонта, несе конкретне композиційне навантаження, оскільки природа виступає повноправним героєм і «Селян», і «Волині». Вона живе, страждає, функціонує як людський організм. У романі польського прозаїка природа є лейтмотивом важливих подій, які відбуваються в Ліпцях. Кожна з частин його тетралогії оповідає про окрему пору року і паралельно висуває на перший план певну подію, гострий конфлікт, в єдності творячи одвічний коловорот життя, де поряд народження – смерть, радість – горе, любов – ненависть.

У структурній організації роману-епопеї «Волинь» пейзаж і колорит становлять органічний компонент, своєрідне художнє тло соціальних конфліктів, фабульних ситуацій. А з іншого боку, – сприяють окресленню характеру під час глибокої духовної кризи чи в мить найвищого душевного піднесення. Хоча митець імпресіоністично не трансформує дійсність, у творі реалізуються імпресіоністичні прийоми на рівні психологізації, суб'єктивізації природи, що свідчить про засвоєння У. Самчуком досвіду С. Жеромського і В. Реймонта: «Ніч. Чудесна, свіжа, пахуча ніч. Весна дихає пристрасним диханням, шумить лугом вода, а горою сосни. Зорі в небі жаріють... Земля набрякає, мов жила, що наливається свіжою кров'ю... Ростає нечутно трава...» [3, 99]. Бачення світу в даний момент через призму суб'єктивного сприйняття передається за допомогою кольорів, світлотіней, звукових барв і тонів, через використання незакінчених фраз, створення невловимого настрою.

Х. Ортега-і-Гассет, який трактував літературні жанри як справжні естетичні категорії, твердив, що «епопея – це назва не поетичної форми, а субстанціонального поетичного змісту, який в ході свого

розвитку чи вираження досягає повноти» [1, 173]. У «Волині» дане визначення одержує адекватне вираження: роман-епопея У. Самчука, безсумнівно, є мистецьким твором високої якості.

«Найбільшою помилкою, яка часом трапляється у наших судженнях про епопею, є недіалектичне уявлення про її нібито закостенілі, «недоторкані ознаки»... На її структуру все більше впливає прагнення прозаїків до відтворення внутрішнього світу персонажів, тенденція до посилення ролі інтелектуального начала» [2, 62-63], – так характеризує процес оновлення романно-епопейної форми А. Погрібний. Аналітичний психологізм є важливою рисою поетики У. Самчука, який у систему психологічного письма включив як реалістичні прийоми, так й імпресіоністичні художні засоби, засвоєні через польську прозу. Паралелі в романних інваріантах західноукраїнського та польського майстрів слова, зокрема в аспекті поглиблення соціально-психологічного аналізу (домінування опису почуттів, посилення ролі діалогу), – не випадковість чи результат простих історико-літературних запозичень, а свідчення спорідненості художнього мислення на епічному, навіть епопейному рівні. На осі гармонійного синтезу світу і людини на шляхах історичних переломів ХХ ст. перебувають романи У. Самчука і В. Реймонта, які аналізували події історії і життя народу з національних духовних традицій, в епічному розмаху буття.

Отже, в оновленні романної структури У. Самчук врахував багатий досвід українських і західноєвропейських художників-класиків, зокрема польських, у творчості яких віднайшов гнучкі структурні зв'язки для охоплення розшарованої і конфліктної дійсності в українському національному бутті. Вважаємо, що У. Самчук – творець національного епічного роману, мистецький доробок якого утвердив шлях української прози до панорамних, широкомасштабних епічних форм. Створивши соціально-психологічну і філософсько-історичну епопею, У. Самчук підняв український роман на рівень класичної європейської прози, продемонструвавши ряд нових моментів в «історичній» поетиці жанру (відтворення історії, духу епохи, образу часу), в моделюванні складних процесів дійсності, психологізації образів, у використанні міфології і фольклору. Структура його роману-епопеї набула об'ємності, гнучкості, оскільки оригінальна архітектоніка «Волині» своїм семантичним полем обіймає і сімейний роман-хроніку, і роман-виховання, історичний роман, автобіографічний і соціально-

побутовий жанрові різновиди. Це визначило нові кути зору і ракурси бачення, зміщення наративних акцентів, нові виміри внутрішнього світу людини для показу її як історичної особистості і разом з тим для розкриття глибоко психологічної індивідуальності героїв.

Література

1. Ортега-и-Гассет Х. Краткий трактат о романе // Вопросы литературы. – 1987. – № 9. – С. 171-175.
2. Погрібний А. Г. Осягнення сутності. – К., 1985.
3. Самчук У. Волинь. Роман: У 3-х ч. – К., 1989.
4. Тарнавський О. Традиції Кожом'яки // Слово: Збірник українських письменників у екзилі. – Нью-Йорк, 1962.